

IZVORNI NAUČNI ČLANAK

NASLJEDNA PRAVA ŽENA U BOSNI I HERCEGOVINI

Mirjana Miškić¹*Univerzitet u Banjoj Luci, Pravni fakultet*

Apstrakt: U radu se nastoji ispitati koliko i kako žene, odnosno supruge i kćerke u Bosni i Hercegovini nasljeđuju imovinu. Raskorak između normativno određenog udjela u nasljeđivanju i faktičkog, ostvarenog nakon sprovedenog ostavinskog postupka, otvara ozbiljno pitanje: zašto žene Bosne i Hercegovine odbijaju imovinu koju im zakon dodjeljuje? Ova zagonetka će se rasvijetliti sagledavanjem razvoja ženskih nasljednih prava i kulturoloških faktora koji su uticali na njihov razvoj.

Ključne riječi: ženska nasljedna prava, istorijskopравни razvoj, miraz, Austrijski građanski zakonik, šerijatsko pravo, crkveno pravo.

1. UVOD

Prema podacima evidencije za nepokretnosti samo 34% žena u Bosni i Hercegovini je vlasnik nepokretnosti.² Ovaj ozbiljno nizak postotak ukazuje da žene u pravilu nisu vlasnici domova u kojima žive, a često ni druge porodične imovine. Za tako nizak vlasničkopravni udio žena ne mogu se kriviti pozitivni propisi koji su decenijama unazad nediskriminatorni prema ženama.

Jedan od najvažnijih i najčešćih osnova sticanja svojine na nepokretnostima je nasljeđivanje. Zakon o nasljeđivanju Republike Srpske (Službeni glasnik Republike Srpske br 1/2009, 55/2009, ispr. 91/2016, 28/2019) ženu stavlja u prvi nasljedni red. U članu 9. pomenutog zakona navedeno je da prvi nasljedni red čine djeca i supružnik bez akcentovanja pola potencijalnog nasljednika.

¹ Doc. dr Mirjana Miškić, Pravni fakultet Univerziteta u Banjoj Luci, mirjana.miskic@pf.unibl.org

² U pitanju su zvanični podaci CILAP-projekta koji se zajedno sa geodetskim upravama Republike Srpske i Federacije Bosne Hercegovine, sprovodi pod nazivom „Izgradnja kapaciteta za unapređenje zemljišne administracije i procedura u Bosni i Hercegovini“. U Republici Srpskoj je samo 33% žena upisano u zemljišne knjige kao vlasnice (suvlasnice) nepokretnosti, a u Federaciji je taj postotak veći i iznosi 35%. Ovaj procenat nije jedinstven u ruralnim i urbanim sredinama, te je 30 % upisanih žena u zemljišne knjige Republike Srpske u ruralnim sredinama a 36,5 % žena su vlasnice nepokretnosti u urbanim sredinama.

Zakon o nasljeđivanju FBiH („Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine, broj 80/14 od 1.10.2014) ima gotovo identično rješenje u članu 10. stav 1. gdje stavlja žensku i mušku djecu u prvi nasljedni red. U duhu rimske pravne tradicije, prednost se daje volji ostavioca u odnosu na zakonske odredbe, stoga je moguće da ostavilac favorizuje svog muškog potomka na štetu supruge i kćerki ali ne smije povrijediti njihovo nužno nasljedno pravo.³

Međutim, u praksi se dešava da se ženske osobe, bilo supruge ili kćerke odriču svog nasljednog dijela u korist sina ili brata.⁴ Smatrano je da su kćerke imovinskopravno riješene mirazom a supruga „udovičkim užitkom“.⁵ Patrijarhalni obrazac ponašanja koji je još uvijek vrlo uvriježen na bosansko-hercegovačkom životnom prostoru, ukazuje da sin porodice koji nasljeđuje porodično prezime treba da naslijedi i porodičnu imovinu. Uglavnom je to sin koji ostaje na porodičnom imanju. Žene se u pravilu, povinuju patrijarhalnoj matrici koja se održava vijekovima na našem prostoru i ne preispituju je, već se dobrovoljno odriču onog što im zakon dodjeljuje. Već navedeni poražavajući podatak iz registra nepokretnosti ukazuje da žene ne koriste svoje zakonske mogućnosti i ostaju nevidljive u imovinskopravnoj sferi. Odricanje žena od većih imovinskopravnih mogućnosti utiče i na njihovu materijalnu sigurnost, a posljedično tome i mogućnost da nastave samostalan život nakon braka. Pored toga, jedna od važnih posljedica je da manje žena kao nosilaca stvarnih prava dovodi do manjeg broja preduzetnica i svakako manjeg broja ekonomski nezavisnih i emancipovanih žena.

Da bi shvatili postojeće stanje u Bosni i Hercegovini po pitanju imovinskopravne inertnosti žena, potrebno je sagledati istorijski razvoj ženinog položaja u porodici i njenih nasljednih prava.

3 Ustanova nužnog dijela predstavlja oblik ograničavanja njegove slobode testiranja ostavioca, u odnosu na određena lica iz reda njegovih zakonskih nasljednika i u pogledu na izvjestan dio imovine. Prema tome, pravo na nužni dio pripada zakonskim nasljednicima koji nisu pomenuti u testamentu, a ovlašćuje ih na dobijanje imovinske vrijednosti na teret vrijednosti zaostavštine.

4 Prema podacima vanparničnog odjeljenja Osnovnog suda u Banjoj Luci, u toku sprovođenja ostavinskog postupka 80% žena se odricalo nasljedstva u korist braće ili sinova. Nakon što su notari preuzeli vođenje postupka, postotak se nije promijenio.

5 „Udovički užitak“ je prvi oblik zakonskog nasljeđivanja zasnovanog na činjenici bračne veze. Sastoji se u priznavanju ženi kao preživjelom bračnom drugu pravo doživotnog uživanja na jednom dijelu zaostavštine umrlog bračnog druga – muža, obično na kući u kojoj živi, a koju nasljeđuje uglavnom sin.

2. ISTORIJSKI RAZVOJ NASLJEDNIH PRAVA ŽENE

U starom vavilonskom pravu zapisanom u Hamurabijevom zakoniku koji datira iz 2 000 godine prije nove ere nasljeđivati su mogli samo muški potomci ostavioca, bez mogućnosti da se ostavilac testamentom odluči za drugog (ženskog) nasljednika.⁶

U staroindijskom pravu, prema Zakoniku Manua, nasljednik je onaj koji prvi prinese žrtvu na oltar ostavioca, isključujući pri tome ženu jer ona nije mogla samostalno prinostiti žrtve već preko muškaraca.⁷ Kćerka potencijalno nasljeđuje četvrtinu očeve imovine, ako se braća slože; a ako nema braću, onda je moguće da bude isključiva nasljednica.⁸

Talmudsko pravo priznaje nasljedno pravo prvenstveno muškim potomcima tj. sinovima i njihovom potomstvu, a ako nema sinova ni njihovih potomaka, onda se poziva na nasljeđe kćer i njeno potomstvo. Ako pokojnik nema uopšte potomstva onda na red dolaze preci sa potomstvom, otac, djed, pradjed.

Prema starom grčkom pravu, ostavioca nasljeđuju muški potomci, a kćerka jedinica nasljeđuje na osnovu ustanove slične testamentu. Institut kćerke – nasljednice je rasprostranjen širom Grčke. U slučaju kada otac umre a nema sinova, dužnost je kćerke – nasljednice da omogući produžavanje porodice, porodične religije i prenošenje imovine na muškog potomka. Najčešće to vrši udajom za najbližeg rođaka, u pravilu strica. Kćerka – nasljednica služi samo kao sredstvo za transmisiju porodične imovine od njenog oca na sina koga treba da rodi; no sama ne nasljeđuje porodičnu imovinu i njom ne može raspolagati⁹.

Ni u srednjem vijeku se nije poboljšao položaj žena – nasljednica. Svijet patrilinarnosti i primogeniture su favorizovali najstarijeg sina i na njega prenosili titule i imovinu. Žena je nasljeđivala samo ako nije bilo muškog potomka.¹⁰

Francuska buržoaska revolucija i revolucionarno zakonodavstvo promovisu jednakost svih subjekata prava, te tako i žena nominalno dobija ravnopravan položaj u nasljednim redovima. Međutim Napoleonov civilni kodeks nije usvojio u potpunosti revolucionarne tekovine, te je tako zadržana jaka vlast muža nad ženom, njenom ličnošću, imovinom i djecom.¹¹ Pored toga, na rodnu

6 Član 165. Hamurabijevog zakonika „Ako čovjek sinu, prvijencu svojih očiju, pokloni polje, voćnjak ili kuću, a o tome mu izda potvrdu sa žigom, i kad se nakon očeve smrti braća stanu dijeliti, zadržaće poklon koji mu je otac dao, ostatak očeve imovine razdijeliće se na jednake dijelove.“ (prevod Marko Višić)

7 Žena je u djetinjstvu potčinjena ocu, u mladosti mužu, a kada umre njen gospodar, potčinjena je svojim sinovima.

8 Član 9.118. „Neka neudatim sestrama svaki brat od svog dijela pokloni četvrtinu, a oni koji ne žele da dadu, zaslužuju propadanje i izopštenje iz roda.“, Svetislav Kostić, *Manuov zakonik* (Novi Sad: Matica srpska, 2018), 294.

9 Vojislav Stanimirović, *Hrestomatija za uporednu pravnu tradiciju* (Beograd: 2012), 162.

10 Jewell, Helen, *Women in medieval England* (Manchester: 1996), 122

11 Srđan Šarkić, *Opšta istorija države i prava* (Beograd: Izdavačka kuća „Draganić“, 999), 234.

nesenzibilnost revolucionarnog zakonodavstva ukazala je Olimpija de Guž kada je prepisala Ustav iz 1971. i svuda umjesto čovjek napisala žena (Vujadinović, 2013: 62).¹² Ona je ubrzo giljotinirana kao izdajnica revolucije, ali njena poruka je bila jasna: prava su dobili muškarci, a ne i žene.

Posmatrano istorijski – pravno, činjenica srodstva je imala veći uticaj na formiranje zakonskog nasljednog reda nego što je to bio slučaj sa činjenicom bračne veze. Rodovsko – plemenski običaji koji su nastankom države postali pravni običaji, a koji su zadržali u znatnoj mjeri svoju prvobitnu sadržinu, svodili su zakonski red samo na članove plemena, roda, a kasnije samo porodice.¹³ Muž ili žena se smatrao u odnosu na drugog supružnika i njegovu porodicu stranim licem, a imovina je trebala ostati u jednoj porodici. Sa slabljenjem porodičnih zajednica i prelaskom na inokosnu porodicu sačinjenu od roditelja i djece, bračna veza se kvalitativno izjednačava sa činjenicom srodstva.

Patrijarhalna matrica je dominantna u svim epohama i žene su lišene prava na nasljedstvo na osnovu jednog razloga, a taj razlog je postojanje muškog srodnika a koji je ujedno i preči i bliži ostvarivanju prava. Ideja univerzalne jednakosti ljudi nije donijela poboljšanje položaja žene, jer se pod čovjekom mislilo na muškarca. U revolucionarnom zakonodavstvu žena je ostala nevidljiva u totalitetu socijalnih prava. Priznanje pravnog subjektiviteta ženama je relativno novijeg datuma (početak 20. vijeka i nakon Drugog svjetskog rata – druga polovina 20. vijeka) i posljedica je izgradnje modernog društva i urušavanja patrijarhalne matrice.

3. NASLJEDNA PRAVA ŽENA U BOSNI I HERCEGOVINI U 19. VIJEKU

Na područje Bosne i Hercegovine princip ravnopravnosti polova prilikom nasljeđivanja dolazi sa primjenom Opšteg građanskog zakonika (dalje u tekstu OGZ). „Na pravnom području Bosne i Hercegovine primenjivao se Austrijski građanski zakonik, s tim što je za pripadnike svih priznatih veroispovesti vredelo njihovo versko pravo u pitanjima zaključenja i punovažnosti braka, rastave od stola i postelje i razvoda braka. U istim granicama bila je ustanovljena i nadležnost duhovnih sudova pojedinih vera, dok je redovnim građanskim sudovima pripadala nadležnost za presuđenje sporova o imovinsko-pravnim pitanjima iz bračnog odnosa i ostalih sporova iz oblasti porodičnog prava. To nije važno jedino za pripadnike muslimanske vere, budući da je naredbom

¹² Dragica Vujadinović, „Rod i pravna regulativa“ u *Perspektive implementacije evropskih standarda u pravnom sistemu Srbije*, urednik Stevan Lilić (Beograd: Pravni fakultet Beograd, 2013): 62.

¹³ Borislav Blagojević, *Nasledno pravo FNRJ s osvrtom na prava drugih država* (Beograd: 1960), 72.

Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu od 23. avgusta 1883. godine o ustrojstvu i delokrugu šerijatskih sudova nadležnost šerijatskih sudova proširena na sva pitanja bračnog prava muslimanskih brakova i mešovitih brakova u kojima je muž muslimanske vere. Štaviše, Ustav Kraljevine SHS iz 1921. godine, Ustav Kraljevine Jugoslavije iz 1931. godine i Zakon o uređenju šerijatskih sudova iz 1929. godine priznaće važnost šerijatskog prava i šerijatskih sudova za sve porodične i nasledne sporove muslimana u Jugoslaviji.¹⁴

OGZ sa nediskriminatornim odnosom prema ženama kao nasljednicama imovine počinje indirektno da se primjenjuje u patrijarhalnoj sredini gdje je dominantna kolektivna svojina u zadružnom tipu porodice¹⁵ i sa ocem kao imovinskim suverenom.¹⁶ Ova strana „novotarija“ nije bila prihvaćena a ni poznata među neobrazovanim seljaštvom Bosne i Hercegovine. Ideja o ravnopravnom nasljeđivanju muških i ženskih potomaka nije bila u duhu tradicije nijednog od tri naroda, a naročito ne pravoslavnog naroda i islamskog.¹⁷ Rimokatolici su već bili upoznati sa primjenom odredbi OGZ-a pa tako i sa odredbom o ravnopravnom nasljeđivanju jer se OGZ primjenjivao na većem dijelu današnje Hrvatske.¹⁸

Pored zvanično važećih odredbi, u praksi se imovina prenosila samo na muške potomke. Obaveza porodice prema ženskom potomku bi prestala davanjem

14 Marija Draškić, *Porodično pravo i pravo djeteta* (Beograd: 2015), 21.

15 Nasljednopravna rješenja su uvijek posljedičnopravno vezana za strukturu i položaj članova porodice. Npr. jaka porodična vlast oca porodice i privatne svojine porodične imovine su dovele do toga da su Rimljani od najranijih perioda svog razvoja poznavali testament. Nasuprot Rimljanima, Germani nisu imali testament već zakonsko nasledno pravo jer su imali kolektivnu svojinu i ne tako suverenog titulara porodične imovine. U Bosni i Hercegovini je postojao zadružni tip porodice sa jakom vlašću porodičnog starješine, te prirodno tome i sa naslednim pravima. Ostali članovi porodice su živjeli sa njim, ali nisu sticali imovinska prava na osnovu nasljeđivanja.

16 Najvjerovatnije je u pitanju oblik proširene porodice u vidu porodične zadruge zasnovane na krvnom srodstvu, zajedničkom životu i zajedničkoj imovini. Žene, ženska djeca i muška djeca mlađa od 15 godina nisu se smatrali članovima zadruge, ali su ženski potomci imali pravo na plodouživanje, spremu i udomljenje. Ženska djece su pravo na nasljeđivanje zadružne imovine imala samo ako nije bilo muških potomaka.

17 Na pripadnike islamske religije primjenjivalo se šerijatsko pravo po kojem ženska djeca nasljeđuju u prvom nasljednom redu, ali ako nema muških potomaka. Kćerkin nasljedni dio je duplo manji od sinovog nasljednog dijela. Supruga nasljeđuje ¼ imovine preminulog supruga ako ostavilac nije imao potomaka, a ako je imao djecu onda supruga nasljeđuju 1/8 imovine preminulog supruga. Takvo rješenje je moguće ako je brak bio monogaman, a ako je poligaman onda 1/8 dijeli sa drugim suprugama, što u konačnici znači da je njen nasljedni dio 1/24 ukoliko je ostavilac imao četiri zaključena braka.

18 OGZ se primjenjuje na teritoriji Hrvatske i Slavonije od 29. decembra 1852. godine, a na teritoriji Slovenije, Dalmacije, dijela Istre (kotari Kastav, Krk, Rab i Pag) od 1816. godine i važi sa novelama od 1914, 1915. i 1916. godine. Međutim, prema Bogišićevom svjedočenju OGZ se ne primjenjuje na sporove porodičnog i nasljednog karaktera. Vojislav Stanimirović, *Brak i bračna davanja u istoriji* (Beograd: Pravni fakultet Beograd, 2006), 208, f 2629.

miraza odnosno djevojačke spreme¹⁹ prilikom sklapanja braka, a kćerka koja se ne bi udala ostajala bi u očevoj odnosno bratovoj kući privređujući sa ostalim članovima porodice bez izdvojenih imovinskih prava. Smatralo se da je ona tim putem „zbrinuta“ i da joj ne pripada dio porodične imovine. Istina je da položaj neudate sestre koja živi sa bratovom porodicom značajno teži od položaja udate žene i stoga su sve djevojke težile da zasnuju svoju porodicu.²⁰

Praksa namirenja kćerkinog nasljednog dijela miraznom imovinom je prećutno prihvaćena u porobljenoj Bosni i Hercegovini u kojoj nije postojao ni državni identitet a kamoli lični i to ženski.²¹ „Žensko pitanje“ nije prepoznato pa stoga ni razmatrano jer su postojali puno veći problemi kao što je ukidanje feudalnih odnosa i konačno oslobođenje od turske vlasti. Diskriminacija ženskog pola prilikom nasljeđivanja smatrana je prirodnom i nije uočavana, čak ni kod pripadnika gradskog sloja stanovništva.

Situacija nije bila puno bolja ni u ostalim Balkanskim državama. Na jedinoj teritoriji oslobođenoj turske vlasti, Srbiji, trajao je postupak donošenja građanskog zakonika. Posebno sporno pitanje je bilo pitanje ženskog nasljeđivanja.²² Naime, zakonopisac i advokat u Habzburškoj monarhiji, Jovan Hadžić je ukazivao knezu Milošu na nepravilno rješenje u nacrtu Zakonika o uskraćivanju ženskoj djeci prava na nasljeđivanje. Međutim, knez Miloš je smatrao da je običaj da ženska djeca ne nasljeđuju pretka jak i uobičajen i potvrdio je to rezultatima ankete sprovedene među narodom i starješinama 1837. godine. Sam zakonopisac a i drugi malobrojni ugledni i obrazovani političari su se borili za ideju o ravnopravnom nasljeđivanju, ali Zakonik je na kraju proglašen sa odredbom da muška djeca isključuju žensku iz nasljeđivanja. Odmah po proglašenju ovog Zakonika, ovu diskriminatornu odredbu su oštro kritikovale kako beogradske gospođe²³ tako i stručna javnost. Ovakvo rješenje nije odgovaralo ni socijalnim ni ekonomskim prilikama Srbije tog vremena. Međutim, i uprkos kasnijim pokušajima da se ovo nepravilno i nazadno rješenje promijeni, tekst predloženog Zakonika je ostao nepromijenjen u ovoj nasljednoj odredbi.

19 O razlici između miraza i djevojačke spreme vidi kod Stanimirović, *Brak i bračna davanja u istoriji*, 208. Jedino u miraz ulaze nepokretnosti i to ga razdvaja od ostalih davanja povodom sklapanja braka.

20 Katančević, Andreja, „Troškovi porođaja i Srpski građanski zakonik“, u *Srpski građanski zakonik-170 godina*, priredili Milena Polojac, Zoran Mirković, Marko Đurđević (Beograd: Pravni fakultet, Centar za izdavaštvo i informisanje, Dosije, 2014): 345

21 Car Josif II je zabilježio o položaju žene u Vojnoj Krajini: „Žena nije imala svoj dio u nasljedstvu kao muški članovi, nego je iz porodice dobijala samo udomljenje“. Navedeno prema Stanimirović, *Brak i bračna davanja u istoriji*, 209.

22 Uroš Stanković, „Hiljadu osamsto četrdeset šesta- nasledopravni položaj ženske djece po treći put na dnevnom redu“ u *Srpski građanski zakonik-170 godina*, urednici Milena Polojac i Zoran Mirković (Beograd: 2014): 407

23 Pitanje nasljedstva je naročito interesovalo obogaćene srpske porodice nakon Drugog srpskog ustanka protiv Turaka.

4. PRAVO ŽENE NA NASLJEĐIVANJE PO ŠERIJATSKOM PRAVU

Kao što je već pomenuto, porodični i nasljednopravni sporovi muslimanskog stanovništva u BiH su rješavani po šerijatskim propisima od njihovog ustanovljavanja u Bosanskom vilajetu 1859. godine pa do Drugog svjetskog rata.²⁴ Dolaskom komunizma²⁵ na vlast²⁶ i formiranjem nove, sekularne Jugoslavije, šerijatsko pravo prestaje važiti kao pozitivno pravo.²⁷ Za vrijeme nove Jugoslavije, na području Bosne i Hercegovine nasljednopravne sporove su riješavali građanski sudovi (redovni sudovi) bez obzira na etničku pripadnost stranke. Sudovi su primjenjivali nasljednopravne odredbe iz Zakona o nasljeđivanju („Službeni list FNRJ“, br. 20/1955), a kasnije prenošenjem nadležnosti sa saveznog na republički nivo na osnovu amandmana na Ustav iz 1963. donesen je Zakon o nasljeđivanju („Službeni list SRBiH“, br. 22/73, 22/75, 36/75, 38/78) a kasnije i njegov prečišćeni tekst („Službeni list SRBiH“, br. 7/80).

Kur'an na više mjesta naglašava socijalnu i duhovnu jednakost muškaraca i žena, međutim ta jednakost nije vidljiva u nasljednopravnim odredbama.²⁸ Favorizovanje muških nasljednika je pravdano njihovom obavezom da izdržavaju žene (kćerke, supruge, bivše supruge, majke)²⁹ i stoga je pravedno njima omogućiti veći udio u nasljedstvu.³⁰ Žene su „privilegovane“ jer se o njima muškarci staraju i ne moraju samostalno odlučivati. Bez obzira što se položaj žene u islamskom svijetu ponekad licemjerno označava „privilegovanim“,

24 Enes Durmišević, „Šerijatski sudovi u Bosni u drugoj polovini XIX stoljeća“, *Anali Pravnog fakulteta Univerziteta u Zenici* 6/12 (2013): 75-89.

25 Komunizam je u naše prostore donio veliki emancipatorski i antipatrijarhalni pokret, a ostvaren je obaveznim uvođenjem žena u obrazovni i radni proces.

26 Favorizovanje nasljednika na osnovu pola je bilo suprotno tekovinama Narodnooslobodilačke borbe i u sudskoj praksi je bila odstranjena primjena ograničenja u vezi sa polom nasljednika. Odlukom Vrhovnog suda Bosne i Hercegovine br. ŽV 21/1946 objavljenoj u časopisu „Narodni pravnik“ za 1946. godinu, na strani 180, nasuprot šerijatskom pravu, priznaje se jednak dio nasljeđa i sestrama po ocu i sestrama po majci i time se otklanja razlikovanje između srodničkih loza i između polova nasljednika.

27 Ustav FNRJ iz 1946. godine u članu 25 je proklamovao slobodu savjesti i slobodu vjeroispovijesti, odvajanje crkve od države i religiju stavio u privatnu sferu svakog građanina. Na osnovu ove načelne odredbe država više nije mogla primijenjivati vjerske propise, pa je Predsjedništvo Narodne Skupštine Republike Bosne i Hercegovine, 5. marta 1946. godine donijelo Zakon o ukidanju šerijatskih sudova na području Narodne Republike Bosne i Hercegovine. Svi predmeti koji su do ukidanja šerijatskih sudova spadali u njihovu nadležnost, sada su pripadali nadležnosti građanskih sudova.

28 Sally Baden, *The position of women in Islamic countries: possibilities, constraints and strategies for change* (Brighton: 1992), 5

29 „Muškarci vode brigu o ženama zato što je Allah dao prednost jednima nad drugima; zato oni troše imetke svoje. Zbog toga su čestite žene poslušne i za vrijeme muževljevog odsustva vode brigu o onome o čemu treba da vode, jer Allah i njih štiti (4:34).

30 Čak i kada islamske zemlje budu prihvatile modele zapadnih prava, poput Egipta čije je pravo inspirisano francuskim, mnoge islamske zemlje zadržaće u oblasti bračnog i porodičnog prava pravila šerijatskog prava, uključujući i pravo na poliginiju, ali i dužnost muža da izdržava porodicu. Stanimirović, *Brak i bračna davanja u istoriji*, 589, f. 3226.

jasna je imovinska diskriminacija prilikom nasljeđivanja. Ženin nasljedni dio je dva puta manji od muškog čak i kad su u istom stepenu srodstva sa ostaviocem. Iako šerijatsko pravo dozvoljava ženama da budu imaoci samostalne imovine,³¹ nezavisno od muža, u praksi su takvi slučajevi ipak više izuzetak nego pravilo. Žena je dužna mužu „poslušnost“ (ta’a) a neposlušnost, odnosno neispunjavanje te obaveze, muž može fizički sankcionisati. Prema tome, jasno je da za ostvarivanje „imovinskih prava“ žene moraju dobiti mužev pristanak i stoga nisu potpuno slobodne.

Danas, šerijatsko pravo nije dio pozitivnog prava u Bosni i Hercegovini. Ali i dalje ima veoma značajnu ulogu u svakodnevnom životu dijela stanovništva koje živi skladno njegovim odredbama. Njegova primjena se smatra primjenom običajnog prava. Najčešća interpretacija nasljednopravnih odredbi dovodi do odricanja žene od nasljednog dijela, mada za to nema opravdanja u šerijatskom pravu, kao što smo prethodno utvrdili.

5. PRAVO NA NASLJEĐIVANJE ŽENE PO PRAVOSLAVNOM CRKVENOM PRAVU

Na pripadnike pravoslavne vjeroispovijesti u Bosni i Hercegovini u području bračnih odnosa i nasljeđivanja primjenjivao se korpus normi crkvenog prava odnosno vizantijsko-rimskog bračnog imovinskog prava. Vizantijsko pravo je temeljeno na Justinijanovom pravu, koje nije diskriminiralo nasljednike po polu, već je promovisalo ženino pravo na sticanje imovine, pa čak i nepokretnosti. Prvo nomokanon, a kasnije i ostali zakoni doneseni u srednjovjekovnoj Srbiji su donijeli posrednu primjenu rimskog prava. U Bosni i Hercegovini su za srpski dio stanovništva primjenjivani navedeni propisi zajedno sa kasnije donesenim zakonodavstvom uključujući i Srpski građanski zakonik. Što se tiče nasljednog prava, primjenjivao se „slavenski tip descendentnog nasljeđivanja“ a sastoji se u tome da muški i ženski potomci, odnosno srodnici mogu biti nasljednici, a pri čemu muški isključuju ženske.³² Uviđa se da je pravno rješenje nasljednog položaja žene vrlo slično i u šerijatskom i u pravoslavnom pravu. Preferiranje muških potomaka može se shvatiti kao dio zajedničkog folklora Bosne i Hercegovine.

Nakon Drugog svjetskog rata proglašena je jednakost među polovima, međutim nije ni to pomoglo da se iskorijeni ovaj iskonski običaj kod naših naroda. Ni nakon što su ženama date zakonske mogućnosti nasljeđivanja domaćim,

31 Neke islamske zemlje ne dozvoljavaju da žene posjeduju nepokretnosti iako to Kur’an ne zabranjuje.

32 Lujo Margetić, „Preferiranje djeteta po Krčkom, Rapskom i drugim primorskim statutima“ u *Vijesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, vol. 18 (1973): 215-247.

pozitivnim propisima, očevi nisu kćerkama davali jednak dio kao sinovima, a kćerke nisu tražile svoja prava. Činjenica koja nije išla u prilog ženama, pogotovo ženama na selu, je zakonsko ograničenje zemljišnog maksimuma na 10 hektara koje je doneseno 1953. godine. Zapriječena konfiskacija imovine preko navedenog ograničenja dovela je do raspada porodične zajednice i posljedično tome, do usitnjavanja parcela. U takvoj nezahvalnoj poziciji, sprovođenje zakonskih odredbi i daljnje cijepanje posjeda je bilo besmisleno. Do takvog zaključka su došle nove porodične starješine koji su sad imali puno manje zemljišnih parcela na raspolaganju. Smatrali su da žena ništa ne dobija ostvarivanjem svog nasljednog prava, jer ona nasljeđenu imovinu ionako prenosi mužu, pa je nevažno da li parcela pripada biološkoj ili tazbinskoj porodici. O nasljednom pravu žena koje se nisu udavale, niko nije ni brinuo jer se smatralo da one imaju sve što im je potrebno u zajednici sa bratom i snahom koji ostaju na porodičnom imanju.

Ova patrijarhalna tradicija formirana još u rodovsko-plemenskom uređenju, uporno opstaje na našim prostorima. Pogoduju joj mentalitet našeg stanovništva i neizgrađenost civilnog društva. Običaj neprimjenjivanja ove zakonske odredbe ne treba dovesti do preispitivanja zakonskog rješenja već treba dovesti do širenja svijesti žena o njihovim imovinskim pravima i ostvarivanju istih. Atavističke običaje koji ne donose društvu napredak i punopravno ostvarivanje prava svih njenih članova treba predati zaboravu. Žene se moraju osloboditi patrijarhalnog tereta iz prošlih vremena i težiti ostvarivanju svojih prava. Tek kada žene ostvare finansijski suverenitet, doći će do ženinog sigurnijeg položaja u porodici a i u društvu. Tokom nesrećnih događaja, u posljednjih nekoliko decenija u Bosni i Hercegovini žene su masovno izgubile zaposlenje, vratile se na obavljanje neplaćenih kućnih poslova, samostalnu brigu o djeci, a zbog uopšte loše materijalne situacije došlo je do formiranja većeg broja proširenih porodica gdje je ustanovljena jasna hijerarhija, kako polna tako i generacijska. Ove objektivne okolnosti su značajno doprinijele ženskoj marginalizaciji, te sledstveno tom i održavanju i jačanju patrijarhalnog modela ponašanja. Paralelno sa tim, država nastoji uvesti rodnu perspektivu u domaće zakonodavstvo, ugraditi evropske standarde zaštite ljudskih prava i iskorijeniti sve oblike diskriminacije, pa i rodnu.

6. NASLJEDNA PRAVA KĆERKI I PRAVO NA MIRAZ

Miraz je institut bračnog imovinskog prava i često se dovodi u vezu sa nasljednim pravom kćerki. Budući da miraz u pozitivnom pravu ne postoji kao pravni institut i da sve više iščezava iz prakse³³, zadržavajući se samo u simboličnim obrisima; u Porodičnom zakonu Republike Srpske („Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 54/02, 41/08 i 63/14) se pominje samo u jednom članu, članu 270, stav 2, dok ga Porodični zakon Federacije Bosne i Hercegovine („Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine“, br. 35/05, 41/05 i 31/14) ne spominje. Porodični zakon je nesumnjivo potvrdio da sve što se daje na ime miraza, predstavlja posebnu imovinu žene kojom ona može samostalno da raspoláže i ne ulazi u bračnu stečevinu niti se dijeli među supružnicima za slučaj razvoda braka.

Miraz se u praksi često poistovjećivao sa kćerkinim nasljednim dijelom. Otac nevjeste, prilikom sklapanja braka, poklanja svojoj kćerki pokretne i nepokretne stvari, a budući muž preuzima poklon ne u svojinu (jer svojinu na miraznim dobrima stiče kćerka jer je poklon namijenjen njoj), već u plodouživanje. Kćerka ima pravo svojine na miraznim dobrima i u svakom trenutku ona može da vindicira (potražuje vlasničkopravnom tužbom) svoje stvari nazad, a kao garanciju za to ima pravo generalne hipoteke nad muževljevom imovinom. Iako kćerka ne učestvuje u toj razmjeni dobara između porodica, smatra se da ona prećutno povjerava svoju imovinu mužu na upravljanje radi lakšeg podnošenja tereta izdržavanja bračne zajednice. Novčani iznos ili vrijednost stvari koje se daju na ime miraza ujedno označavaju i njen nasljedni dio koji joj poklanjaju roditelji za života ili braća isplaćuju nakon roditeljske smrti.

Naravno, u siromašnim zemljama, kao što je Bosna i Hercegovina, naglasak je više bio na emotivnom momentu otpremanje kćerke u drugu kuću, a ne na materijalnim darovima. Stoga, dobra koja su išla sa djevojkom u novu kuću su uglavnom bili rublje i posteljina, to jeste lične nevjestine stvari. Takva imovina bi se teško mogla shvatiti kao miraz u pravom značenju već je to više bila sprema ili djevojačko ruho.³⁴ Obje vrste bračnih davanja su podrazumijevale pokretne stvari, u prvom redu lične djevojčine stvari, komad namještaja, sitnu stoku, nakit ili nešto novca. Pošto je riječ uglavnom o potrošnim stvarima (izuzev nakita) teško da je dolazilo do nasljeđivanja ove imovine. Ako bi nešto i preostalo od navedenih stvari nakon ženine smrti, nasljeđivala su njena djeca. U slučaju da nije imala djece, imovina se morala vratiti njenoj porodici, ako je bila u pitanju nepotrošna stvar, kao npr. porodični nakit.

33 Darko Radić, *Imovinski odnosi u braku* (Banja Luka: 2016), 285.

34 O razlikama između ova dva termina vidjeti više kod Stanimirovića, *Brak i bračna davanja u istoriji*, 306.

Mirazna imovina, ma koliko simbolična bila, imala je ulogu kćerkinog nasljednog dijela. Udajom kćerke i davanjem darova tim povodom, porodica je smatrala da je izvršila obaveze prema njoj. Lišavanjem prava na učestvovanje u stvarnoj podjeli porodičnih dobara, kćerka je diskriminirana u odnosu na sina, tj. brata. Ovakva diskriminacija je u patrijarhalnoj sredini smatrana prirodnom jer je imovinska moć uvijek bila u rukama muškaraca, bez obzira da li je on otac, brat, muž ili sin. Pripadnici muškog roda u porodici su smatrani titularima imovinskih prava, a žene su svrstavane u red izdržavanih.

7. NASLJEDNA PRAVA ŽENA U BOSNI I HERCEGOVINI DANAS

Nažalost, u praksi se nije puno toga promijenilo u korist sticanja vlasničkih prava žena. Princip jedinstvenosti zakonskog nasljednog reda ogleda se u nezavisnosti zakonskog nasljednog reda od ličnih kvaliteta i osobina nasljednika. Prema pozitivnom pravu u oblasti nasljednopravnih odnosa, svako lice, uključujući ženu, koja se nalazi u odnosu srodstva ili bračne veze sa ostaviocem, može da bude nasljednik pod istim uslovima, tako da su pol ali i druge diskriminatorne karakteristike kao uzrast, red rođenja, bračnost, pripadnost određenoj državi, pripadnost rasi ili religiji, klasna ili staleška pripadnost, zanimanje, nastanjenost, porodični status su irelevantne za zakonski nasljedni red ili određivanje nasljednika uopšte.³⁵ I muška i ženska lica, i oženjena i udata lica, mogu bez svakog ograničenja i sa jednakim mogućnostima i pravima biti nasljednici a i ostavioci. Pri konkurenciji srodnika iste grupe (istog koljena) i istog stepena srodstva, i muška i ženska lica imaju ista prava i iste nasljedne mogućnosti (a i uzajamna nasljedna prava bračnih drugova su jednaka).³⁶

Iako postojeći propisi iz nasljednopravne oblasti ne diskriminiraju žene, one se ipak najčešće odlučuju da ne prihvate nasljedstvo ili ako prihvate svoj nasljedni dio onda ga poklone bratu ili sinu. Prvi od dva najčešća razloga za to su nepoznavanje svojih prava kao nasljednika, odnosno smatranje da će im nasljeđena imovina donijeti više tereta nego koristi (npr. plaćanje poreza na imovinu a riječ je najčešće o nezaposlenim ženama, bez sopstvenih izvora prihoda, ili ako su zaposlene, onda je problem nepotrebna administrativna procedura oko upisa imovine koja traje, a one nemaju vremena pored porodičnih obaveza da se sa tim bave). Ovaj stav je razumljiv, pogotovo kod žena u ruralnim sredinama, koje ne poznaju zakonske propise dovoljno i boje se da će potpisati nešto što će ih kasnije teretiti. Uslijed svog neobrazovanja žene se ne osjećaju dovoljno spremnim da preuzmu obavezu nasljednika porodične imovine.

35 Borislav Blagojević, *Nasledno pravo FNRJ s osvrtom na prava drugih država* (Beograd: 1995), 83

36 *Ibid.*, 84.

Ponekad i žene sa zadovoljavajućim ili visokim nivoom obrazovanja ne žele da prime nasljedstvo jer smatraju da imovina običajno prelazi na brata ili sina. Takav stav je bio čest i kod žena koje napuste ruralnu sredinu i obrazuju se, a kad budu pozvane da prime nasljedstvo, odreknu ga se u korist braće jer je to običaj.

Drugi razlog je osuda porodične i šire društvene zajednice ako odluči da zadrži i raspolaže svojim nasljednim dijelom. Žena koja prihvati nasljedstvo se osuđuje zato što ne poštuje običaj, a običaj počiva na nepravednom shvatanju o nejednakosti muškaraca i žena. Nejednakost potiče iz položaja u porodičnoj zadruzi gdje je svu vlast imao muškarac a žena iako je itekako učestvovala i u kućnim i poljskim radovima nije imala pravo glasa u donošenju porodičnih odluka. Žena koja prihvati nasljedstvo u patrijarhalnoj porodici trpi jaku osudu u vidu odbacivanja žene iz porodične zajednice, neformalnog i formalnog odricanja srodstva sa njom. Sankcija progonstva iz porodične zajednice u patrijarhalnoj sredini je pretežak teret, pogotovo za ženu i ona se uglavnom odluči da taj teret ne ponese.

Običajno pravo koje je bilo dominantno u devetnaestom vijeku i dalje posredno utiče na nasljednopravni režim u Bosni i Hercegovini. Poražavajuća statistika govori da postoji raskorak između propisanih i primijenjenih nasljednopravnih odredbi, odnosno da su odredbe o ženskom nasljeđivanju imovine u velikom broju slučajeva samo slovo na papiru. Zakonsko rješenje koje egzistira na našim prostorima više od pola vijeka nije uspjelo da promijeni shvatanje naroda, mada su pozitivni pomaci uočljivi u zadnje vrijeme.³⁷

8. ZAKLJUČAK

U radu autorka prati razvoj nasljednih prava žene i kćerke na teritoriji Bosne i Hercegovine od 19. vijeka pa do današnjih dana. Dominantni sistem nasljeđivanja po kojem kćerka ne nasljeđuje ako ima muških srodnika, a žena ne stiče trajna prava nad bračnom imovinom, datira još iz prvobitne ljudske zajednice i patrijarhalne porodice u kojoj ženske osobe ne učestvuju u donošenju odluka. Običajno pravo usvojeno prilikom prvih raspolaganja imovinom, tvrdokorno opstaju na bosanskohercegovačkom tlu. Njegovom opstanku nesumnjivo doprinose vjerski, ekonomski i politički faktori. Međutim, presudan faktor koji će dovesti do ostvarivanja nasljednih prava žena, koja su zakonski i

³⁷ Mora se napomenuti da pozitivni trend većeg upisa žena u zemljišne knjige možda nije rezultat veće edukacije žena već savremenog načina života kojim se mladi bračni parovi solidarno zadužuju da bi kupili stambene objekte i tako se upisuju u zemljišne knjige. Na osnovu toga je moguće da je došlo do većeg procenta žena upisanih u zemljišne knjige, a ne na osnovu povećanja procenta ženinog prihvatanja nasljedstva.

ustavno institucionalizovana, biće sama ženska samosvijest o jednakopravnom odnosu sa muškarcima.

LITERATURA:

- Blagojević, T. Borislav. Nasledno pravo FNRJ s osvrtom na prava drugih država. Beograd: 1995.
- Baden, Sally. The position of women in Islamic countries: possibilities, constraints and strategies for change. Brighton: 1992.
- Draškić, Marija. Porodično pravo i prava deteta. Beograd: Pravni fakultet, 2015.
- Durmišević, Enes. „Šerijatski sudovi u Bosni u drugoj polovini XIX stoljeća“ u *Anali Pravnog fakulteta Univerziteta u Zenici* 6/12, (2013):75-89.
- Jewell, Helen. Women in medieval England, Manchester: 1996.
- Katančević, Andreja. „Troškovi porođaja i Srpski građanski zakonik“ u *Srpski građanski zakonik-170 godina*, priredili Milena Polojac, Zoran Mirković, Marko Đurđević. Beograd: Pravni fakultet, Centar za izdavaštvo i informisanje, Dosije, (2014): 343-352.
- Kostić, Svetislav. Manuov zakonik. Novi Sad: Matica srpska, 2018.
- Margetić, Lujo. „Preferiranje djeteta po Krčkom, Rapskom i drugim primorskim statutima“, u *Vijesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, vol. 18 (1973): 215-247.
- Stanimirović, Vojislav, prir. Hrestomatija za uporednu pravnu tradiciju. Beograd: Pravni fakultet Beograd, 2012.
- Stanimirović, Vojislav. Brak i bračna davanja u istoriji. Beograd: Pravni fakultet, 2006.
- Stanković Uroš. „Hiljadu osamsto četrdeset šesta- naslednopravni položaj ženske djece po treći put na dnevnom redu“ u *Srpski građanski zakonik-170 godina*, urednici Milena Polojac i Zoran Mirković. Beograd: 2014, 403-416.
- Radić, Darko. Imovinski odnosi u braku. Banja Luka: Pravni fakultet Banja Luka, 2016.
- Višić, Marko, prevod. Zakonici drevne Mesopotamije. Sarajevo: Svjetlost, 1989.
- Vujadinović, Dragica. „Rod i pravna regulativa“ u *Perspektive implementacije evropskih standarda u pravnom sistemu Srbije*, urednik Stevan Lilić. Beograd: Pravni fakultet Beograd, 2013.
- Šarkić, Srđan. Opšta istorija države i prava. Beograd: Izdavačka kuća „Draganić“, 1999.

INHERITANCE RIGHTS OF WOMAN IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Mirjana Miškić³⁸

Banja Luka University, Law Faculty

Summary: In this paper, the author follows the development of woman's inheritance rights. Woman's inheritance rights were examined on the territory of Bosnia and Herzegovina from the 19th century until today. Dominant inheritance system by which the daughter does not inherit if there are male relatives, and the wife does not acquire permanent rights over the marital property, dates back to the original community and patriarchal family. Customary law adopted during the first disposal of property persists stubbornly on Bosnian soil. Its survival is undoubtedly contributed by political, economic and religious factors. Despite that, a crucial factor that will lead to the realization of women's hereditary rights will be women's self-awareness of equal treatment with men.

Key words: inheritance rights of women, legal history development, dowry, Austrian Civil Code, Sharia law, ecclesiastical law

38 Assistant professor, Law Faculty, Banja Luka University, mirjana.miskic@pf.unibl.org